

TT-583434

Türk Romanında İlk Alafranga Tip: Felâtun Bey

ABDULLAH UÇMAN

İtalyanca 'alla franca'dan gelen 'alafranga' tabiri başta *Kamus-ı Türkî* olmak üzere çeşitli lügatlarda "Frenk usûlünce, Avrupalı tarzında; Frenklerin alışkanlık ve yaşayışlarına uygun" tarzında açıklanmakla birlikte, bu tarifteki gerçek anlamı yerine genellikle "kılıkta, kıyafette, konuşma biçiminde ve düşünmede toplumun büyük kesiminin gülünç ve kendisine aykırı saydığı; Frenk benzetmesi yapmacık ve aşırılıklara kaçan kimse" şeklinde tanımlanan 'züppe' ile eşanlamlı olarak kullanılmıştır.

Batı düşünce, kültür ve hayat tarzını tam anlamıyla kavrayıp özümseyememiş olmasına karşılık Batılı ya da modern bir insan gibi görünmeye gayret eden alafranga tipler, bir yandan Batılıların sadece gündelik hayat ve eğlencelerini kendi hayatlarına uygulamaya çalışırken, diğer yandan da içinde doğup büyüdüğü toplumun örf, âdet, gelenek ve ahlâk anlayışına daima ters düşen davranışlar içindedir.

Alafranga ya da züppe kavramı bizim toplumsal hayatımızda 1826'da Yeniçeri ordusunun kaldırılmasından sonra daha ciddi biçimde girilen Batılılaşma ya da Frenk usulüne uygun yaşayış ve kıyafet tarzı ile ortaya çıkar.¹ Çok ilginçtir, daha 1720 yılında elçilikle Fransa'ya gönderilen ve orada gördükleri karşısında hayretini gizleyemeyip "Dünya kâfirlerin cenneti, mü'minlerin hapisanesi" diyen 28 Çelebi Mehmed Efendi'nin bir yıl kadar süren seyahatini tamamlayıp İstanbul'a geri dönmesinden sonra Fransa'ya gönderilen sipariş listesinde şunları görürüz:

"Gözlük camları, dürbünler, mikroskoplar, ayınalar, esvap dolapları, Goblen halıları, teşrîh için bal mumundan bir baş: kırmızı, beyaz ve sarı papağanlar, kıymetli Flemenk sünbülü, çuka kumaş, bin şişe kadar şampanya, beş yüz şişe kadar Burgonya şarabı."²

Aşağı yukarı aynı tarihlerde ve aynı şekilde 'civilisation' karşılığı olarak kullanılan 'medeniyet' kavramı da çok yanlış yerlerde aranmış veya gösterilmeye

çalışılmıştır. Meselâ, XIX. yüzyıl seyyahlarından Chateaubriand, İran üzerinden İzmir'e geldiğinde burasını "Şark barbarlığı ortasında bir 'civilisation vahası'" olarak bulduğunu söylerken, aynı şekilde 1829 yılı sonlarında Anadolu'yu dolaşan A. Slade, Blonde gemisinde verilen bir balo münasebetiyle hâtıralarında şunları yazar: "... böylece onlar (yani ev sahibi Türkler) birkaç saat içinde civilisation yolunda üç dev adım attılar: Kadınlarla dansettiler, açıkça içki içtiler ve kâğıt oynadılar."³

Batı dünyası ile bu ilk ilişkilerden sonra ülkemizde Batı kültür ve medeniyetinin temelindeki zihniyetin ne olduğunu anlayıp bunu kavrama yerine, büyük ölçüde sadece dış görünüşün üstünkörü taklidine dayanan Batılılaşma hareketi, beraberinde bir yığın toplumsal problemi de getirmiştir. Meselâ Sultan II. Mahmud devrinde özellikle gençlerin pantolon, Frenk gömleği giyip boyun bağı takmaları bir tür alafrangalık sayılmış; her şeyi şekle bağlayan muhafazakâr çevreler tarafından bunları kullananlar "gâvur taklitçiliği" ile itham edilmiş, hattâ bu tür eşyalar zaman zaman "sapıklık alâmeti" bile sayılmıştır. Önceleri kılık-kıyafette başlayıp giderek içinde yaşanan evlerin eşyaları arasına masa, sandalye koymak, yemeği çatal ve bıçakla yemek; çocukların eğitimleri için mürebbiyeler ya da Fransız hocalar tutmak, evlerde Türkçe yerine Fransızca konuşmak; Avrupa'dan gelen oyuncuların sahneledikleri oyunlara gitmek, eve mutlaka bir piyano almak; kadınlı-erkekli balo ve danslara katılmak, kumar oynamak, Beyoğlu'nda Fransız, İtalyan, Rum veya Ermeni bir metresi bulunmak şeklinde görülen gelişmeler hep alafrangalık olarak kabul edilmiştir.

İşte gerek ilk roman örneklerinin verildiği Tanzimat dönemi, gerekse daha sonraki devirlerde kaleme alınan bir kısım romanlarda en çok işlenen konulardan biri de yüzeysel Batılılaşma, yani diğer bir ifa-

ABDULLAH UÇMAN

deyle alafrangalık ya da alafrangalaşma konusudur. Ahmet Mithat Efendi'nin *Felâatun Bey ile Râkım Efendi* romanından başlayarak *Araba Sevdası*, *Mürebbiye*, *Şık*, *Şipsevdi*, *Kiralık Konak*, *Sözde Kızlar*, *Fatih-Harbiye*, *Yaprak Dökümü* ile *Ali Nizamî Bey'in Alafrangalığı ve Şeyhliği*'ne kadar çeşitli romanlarda ele alınan ve eleştirilen husus, Batılılaşmanın bir sistemi olarak değil, şık giyinmek, saçları uzatmak, eğlence yerlerinde gününü gün etmek, tiyatroya gitmek, kumar oynamak, evleri Avrupa eşyalarıyla donatmak, yabancı kadınla evlenmek, kulaktan duyma birkaç Fransızca kelime ile olur olmaz yerlerde Frenkçe konuşmaya kalkışmak ve gülünç durumlara düşmek gibi tamamen yüzeysel Batılılaşma örneği hareketlerdir. Bu konuyu en çarpıcı şekilde ele alıp işleyen ilk roman ise Ahmet Mithat Efendi'nin *Felâatun Bey ile Râkım Efendi* adlı eseridir. Ahmet Mithat Efendi bu romanında bir yönüyle alafranga züppe bir tipin bütün sefaletini gösterirken, bir yandan da alafranga yayış tarzının ortaya çıkardığı sosyal ve ekonomik problemlere dikkat çekmek ister.

Aslında Ahmet Mithat Efendi kendi çağdaşları arasında alafranga tabirinin gerçek anlamını en iyi bilenlerden biridir. 1889 yılında Stockholm'de toplanan Şarkiyatçılar Kongresi'ne Osmanlı Devleti'ni temsilen katılan ve bu vesileyle 2,5 ay kadar Avrupa'da dolaşan Ahmet Mithat, geri döndükten sonra kaleme aldığı *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretini yahut Alafranga* adlı eserinde, bir yandan toplumumuzun o tarihte henüz yabancı olduğu Batı âdâb ve muâşeret usullerini tanıtmaya çalışırken, bir yandan da biraz Batı'ya hayranlık anlamı taşıyan alafranga'nın olumlu ve olumsuz yönleriyle ortaya konularak iyi olanla olmanın birbirinden ayırt edilmesini ifadeye çalışır. Kitabın mukaddimesinde alafranga tabirini şöyle açıklar: "Alafranga!.. Otuz-kırk seneden beri bu kelimenin ziyaret etmediği ağız mı kalmıştır? Her ağızdan,

olur olmaz münasebetler üzerine bir alafranga sözüdür çıkar. Bazan bu sözün kuvveti bir hükm-i kat'î derecesine varır. 'Alafranga imiş!..' Artık buna kim itiraz edebilir? Ya acaba bu sözün asıl mânâsı ne olduğunu kaç kişi bilerek söyler." (...) "Hele alafranga tabirinin delâlet etmesi lâzım gelen usûl ve âdâb-ı muâşeret-i Avrupâiden ne kadar gafil olduğumuz düşünülürse hakikaten istiğrab olunur."⁴

Yazar, böyle bir eseri, Batılılaşmanın yaygınlaştığı bir dönemde, Türk okuyuculara ve özellikle bilgi ve görgülerini artırmak üzere Avrupa'ya gitmek isteyenlere Batının hayat tarzını bütün ayrıntılarıyla tanıtmak amacıyla kaleme aldığını belirtir.

Yazara göre, artık yüzünü Batı'ya çeviren Osmanlı insanının Batı'yı ve Batılıyı doğru tanınması gerekir; yanlış ve eksik tanınması ister istemez beraberinde bazı problemleri de getirecektir. Yazar bu konuda eserinin daha başında şunları söyler: "Avrupa yanı başımızda bulunmak şöyle dursun âdetâ Avrupa bizim içimizdedir. Biz dahi Avrupa kıt'asındayız. Hele şehrimizde birkaç yüz bin Avrupalı vardır da usûl ve âdâb-ı muâşeretlerinden haberdar değiliz. Onlar dahi bizim âdâb ve usûl-i maîşetimizden bi-hakkın haberdar değillerdir ya. Lâkin bizde her şeyi onları taklide heves görülür. Bilmediğimiz şeyleri taklitteki hevesimiz dahi bizi ekseriya alafranganın gayr-i matbu' ve gayr-i müstahsen olan cihetlerini taklide, ma'kul ve memdûh olan şeylerini gafletle ihmâl sevk eyliyor."⁵

* * *

Bilindiği gibi roman türü bizim edebiyatımıza Tanzimat'tan sonraki yıllarda tercümeler yoluyla Batıdan girmiş yeni bir türdür. Bu yeni türün ilk yerli örneği 1872 yılında yayımlanan Şemsettin Sami'nin *Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat* adlı romanı olmakla beraber, bizim gerçek anlamda ilk romancımız Ahmet Mithat Efendi'dir. Çünkü o yazı hayatına başladığı 1870'lerden son romanını yayımladığı 1908'e

ABDULLAH UÇMAN

kadar roman türünde yaklaşık 40 eser vermiş, bu eserlerinde yaşadığı devrin hemen hemen bütün problemlerini ele almış, ayrıca o günkü Türk topluma okuma alışkanlığı kazandırmıştır. Ancak kendisinin de her fırsatta belirttiği gibi, hiçbir zaman sanat yapmak iddiasında olmayan Ahmet Mithat Efendi'nin roman yazmaktaki amacı, bu yolla halkı okumaya alıştırmak ve okumak suretiyle de bilgisini, kültürünü artırmak, yani toplumu yetiştirmektir. Bu konuda o şunları söyler:

“Ben, edebî sayılabilecek hiçbir eser yazmadım. Çünkü benim, eserlerimin çoğunu yazdığım sıralarda, memlekette, edebiyattan anlamayanlar, nüfusunun bilâ-mübalâğa yüzde doksan dokuzunu teşkil

ediyordu. Benim emelim de, ekseriyete hitab etmek, onları tenvire, onların dertlerine tercüman olmaya çalışmaktı. Zaten ‘edebiyat’ yapmaya, ne vaktim ne de kalemim müsait değildi. Bunun içindir ki, haddimi hududumu bildim. Çizmeden yukarıya çıkmadım ve edebiyatı Hâmid'lere, Ekrem'lere, yani erbâbına bıraktım.”⁶

Ahmet Mithat Efendi bu romanı, 1872'de sadrazam Mahmut Nedim Paşa aleyhine yazdığı bir kısım siyasî yazılar ve Yeni Osmanlılar'la muhtemel ilişkileri yüzünden sürgüne gönderildiği Rodos'ta iken yazar ve sürgün dönüşü 1876 yılında yayımlar.⁷

Felâton Bey ile Râkım Efendi romanında, birbirinden çok farklı yaşayış tarzı ve dünya görüşüne sahip iki genç anlatılmakta ve çeşitli durumlar karşısında bunların mukayesesi yapılmaktadır. Romanın aslı kahramanlarından biri olan Felâton Bey, esasen II. Mahmud devrinde başlayıp Tanzimat'tan sonraki yıllarda hız kazanan Batılılaşmanın yanlış anlaşılıp uygulanmasıyla ortaya çıkan “alafranga tip”in romanımızdaki ilk örneğidir. Daha sonra başka yazarlar tarafından da benzer ve farklı yönleriyle işlenecek olan bu tip, alafrangalığı sadece giyim-kuşam, gösteriş, eğlence, ev düzeni, hesapsızca para harcama ve benzeri tarzda yüzeysel olarak anlar ve komik bir Batıllık sergiler. Romanda bu tipi Felâton Bey temsil eder. Karşısında yer alan Râkım Efendi ise Batı'nın gerçek değerleri ile içinde yetiştiği toplumunun değerlerinin bileşimini yapmış, yazarın idealize ettiği örnek bir tiptir. Felâton Bey'e karşı daima alaycı ve küçümseyici, Râkım'a karşı daima olumlu davranan Ahmet Mithat, bu iki genci, roman boyunca çeşitli durumlarda karşı karşıya getirerek mukayese eder. Bu mukayeselerde Felâton daima komik ve gülünç, Râkım ise takdire değer davranışlar sergiler. Yazar, her iki karakteri anlatmaya ailelerinden başlar; çünkü ona göre sosyal çevre kişiliğin oluşumunda en önemli et-

ABDULLAH UÇMAN

kendir. Bunun için romanın birinci bölümünde aile çevresiyle birlikte Felâton Bey tanıtılmıştır.

Felâton Bey, Mustafa Merâkî Efendi adında “alafranga-meşreb” bir adamın oğludur. Merâkî, çeşitli meraklarından dolayı çevresinin ona taktığı bir lâkap- tır. Babası, Merâkî Efendi’yi yüzü gözü açılıp da kötü yollara düşmesin diye henüz on altı yaşında iken evlendirmiştir. Karısı, on beş yaşında Felâton’u dünyaya getirir; on iki sene sonra da kızı Mihriban’ı doğururken ölür, Merâkî Efendi de bir daha evlenmez. Çünkü, yazara göre, “... asr-ı âhirin terakkiyât-ı medeniyesi İstanbul’da bir adamın bekâr olarak yaşayabilmesine müsait olduğundan” (s. 4), bir daha evlenmeye lüzum görmez. Merâkî Efendi ikinci defa evlenmez ama, hayat tarzını tamamen değiştirir. Yazar burada her zaman yaptığı gibi araya girer ve onun hakkında şunları söyler: “Bizim Mustafa Merâkî Efendi alafranga-meşreb bir adam idi. Hem de hangi alafranga-meşreplerden biliyor musunuz? Hani ya bundan on beş yirmi sene evvel İstanbul’da alafranga-meşrepler yok mu idi? İşte onlardan. Hâl ü vakti pek yolunda, hem de ziyadece yolunda olduğundan, kendisi zaten Üsküdar’lı olduğu ve orada güzel konağı, bahçesi dahi bulunduğu halde mücerred alafranga yani rahat yaşamak için cümlesini ucuza pahalıya bakmayarak satıp gelmiş Tophane’nin Beyoğlu’na civar bir mahallesinde müceddeden bir hâne inşâ ettirip sâkin olmuştu. Alafrangaya olan merakın derecesini şundan anlayınız ki, yaptırdığı hâne mutlaka alafranga olmak için kâgir olarak yaptırılmış idi. Şimdi böyle bir semtte, böyle bir hânedede bu kadar alafranga olan bir adam artık hânesine arap çorap doldurur mu? Bâhusus ki, aralıkta bir alafranga dostları dahi gelmekte olduğundan, bunlar miyânında hizmet etmek için Rum ve Ermeni hizmetçilere ihtiyacı derkârdır.” (s. 4)

Kızına dadılık yapması için yaşı geçkin bir cariyeye satın alırken bir ihtiyar Rum kadın evin düzenini

sağlar, bir Ermeni kadın da evde aşçılık yapar. Merâkî Efendi’nin böyle Rum-Ermeni hizmetçiler seçmesi de alafrangalık gereğidir, çünkü bu hizmetçiler kendisi gibi alafranga olan dost ve ahbablarını ağırlayacaktır.

Merâkî Efendi, evin düzeninde olduğu gibi çocuklarının yetiştirilmesinde de alafrangalığa uymak gereği duyar ve çocuklar baştan savma, sıradan bir eğitim alırlar. Rüşdiye’ye kaydettirilen Felâton elinde çantası her gün okula gider gelir, ayrıca bir Fransız hocadan da haftada iki gün ders alır. Merâkî Efendi iyi tahsil görmüş biri olmadığı gibi çocuklarla ilgile-necek vakti de yoktur. Bu okulu ve eve gelen Fransız hocayı Felâton’un eğitimi için yeterli görür. Mihriban’ın durumu da Felâton’dan pek farklı değildir. Her ne kadar alafrangalıkta kız çocukların tahsili çok önemlidir ama, o, alafrangalığı sadece çocuklarına son moda elbiseler giydirip Fransız hocalar tutmak zanneden bir babanın kızıdır. Yazar, Mihriban’ın durumunu da şöyle anlatır:

Henüz on dört yaşında, ancak alafranganın gerektirdiği hususi tahsili de olmayan Mihriban alabil-diğine şımartılmış bir kızdır. Yaşıtı olan başka kızlar gibi oya yapmasını, kese ve çorap örmesini, nakış iş-lemesini bilmez. Çünkü bunların en âlâsı Beyoğ- lu’ndaki dükkânlarda mevcuttur. Evin her türlü işini de aşçı ve hizmetçiler gördüğünden, Mihriban’a saçını taramak bile düşmez, çünkü alafrangada kadınların saçlarını da hususi perukâr kadın tarar. Yine alafrangalık icabı olarak babası ona piyano hocası tutmuştur, ama kabiliyeti olmadığından “... madam kendisi çalıp babası dinlediği cihetle, Mihriban ondan ‘Taş altında bir yılan- Kaşları durur dîvan’ şarkısından başka” hiçbir şey öğrenemez. Fakat buna rağmen zıp zıp sıçıran, hoppa, şen şakrak bir kız olup çıkar (s. 9).

Ahmet Mithat Efendi’nin burada okuyucuya birkaç cümleyle tanıttığı Mihriban da, daha sonraki ro-

manlarda birçok benzerini göreceğimiz, “günün değişen modası”na ayak uyduran alafranga genç kız tipinin ilk örneğidir.

Roman başladığında Felâtun yirmi yedi, Mihriban ise on dört yaşındadır, ancak alafrangaya olan düşkünlükleriyle her ikisi de babalarını fersah fersah geçmişlerdir. Felâtun büyük sayılabilecek kalemlerden birine memur olmuştur, fakat onun çalıştığını söylemek mümkün değildir; çünkü “ayda yirmi bin kuruş geliri olan bir babanın tek oğlu olan Felâtun”un memuriyette yükselmek gibi bir hevesi de yoktur. O bütün bir haftayı eğlenerek ve dinlenerek geçirir. Yazar her ne kadar “merâmımız Felâtun Bey’i zemmetmek değildir” demesine rağmen, Felâtun’un günlerini ne kadar boş ve anlamsız geçirdiğini alaycı bir dille şöyle anlatır:

“Cuma günü mutlaka bir seyir mahalline gidip cumartesi ise dünkü yorgunluğu çıkarır ve pazar günü seyir mahalleri daha alafranga olduğundan gitmemelik edemez. Pazarın yorgunluğunu dahi pazartesi çıkarır. Salı günü kaleme gitmeye hazırlanıyor ise de havayı muvâfık görünce Beyoğlu’nun bazı ziyaret mahallerini, baba dostlarını, ahababı vesâireyi ziyaret arzusu o günü dahi tatil ettirir. Çarşamba günü kaleme gidecek olur ise, saat altıdan dokuza kadar olan vakti ancak o haftanın vukuâtını hikâyeye bulabilip, akşam için mutlaka iki dalkavukla gelir. Bunlar dahi kendisi gibi genç olacaklarından ve bâ-husus Felâtun Beyefendi Beyoğlu’nda oturmak münasebetiyle ahababını alafranga bir yolda eğlendirmek lâzım geleceğinden, perşembe gesini alafranga eğlence mahallerinde geçirir. O gece sabahladığı cihetle perşembe günü akşama kadar uyur. Nihayet yine cuma gelir ve işte şu bir haftalık meşguliyet nasılsa diğer haftaların meşguliyetleri dahi yine nev’amâ onu andırır.” (s. 6) Bütün bunlara rağmen Felâtun kendisini çok akıllı ve kültürlü zannetmektedir. Yazar onunla alay etmekten kendisini alamaz:

“Ya böyle haftada üç saat kaleme giderek onu da nakl-i hikâyâtla geçiren bir delikanlı ne öğrenebilir? Nasıl ne öğrenebilir? İşte Felâtun Bey öğrenmiş ya! Yazısı var, okuması var, Fransızcası var. Zekî, fatin, cerbezeli, hususiyle ayda babasının yirmi bin kuruş îrâdı da var! Dünyada bir adamın öğreneceği daha ne kaldı?” (s. 6)

Yeni çıkan bütün kitaplara ilgi duyan Felâtun, onları hemen satın alır ve Beyoğlu’ndaki ciltçisine götürür. Kitabın üzerine alafranga olarak “A” ve “P”, yani “Ahmed Platon” isimlerinin baş harflerini bastırdıktan sonra akşam gayet muntazam bir şekilde getirir evdeki kütüphanesine yerleştirir. Bu devirde alafranga tipin en dikkati çekici özelliklerinden biri de, özellikle giyim-kuşamda gösterişe önem vermektir. Bu merak Felâtun’da da vardır. Beyoğlu’ndaki tanınmış terzilerden elbise modelleri gösteren resimleri toplayan Felâtun, bir elinde resim boy aynasının karşısına geçer ve kendisini modellere benzetinceye kadar gayret eder. Görüldüğü gibi, Felâtun’un hemen hiçbir olumlu özelliği yoktur; o, tembel, cahil ve gösteriş budalası biridir.

On bir kısımdan meydana gelen romanın birinci kısmında yazar bize Felâtun ve ailesini tanıttıktan sonra, ikinci kısımda Râkım ve ailesinin tanıtımına geçer. İşte bütünüyle roman bu iki farklı tip’in içinde yaşadığı iki farklı dünyanın çeşitli durumlarda mukayesesi ile devam eder.

Ahmet Mithat Efendi romanın ikinci kısmında Râkım’ın ailesini, onun kendi kendisini yetiştirmesini, gazetelere yazı yazarak ve bazı özel dersler vererek para kazanmasını anlattıktan sonra, üçüncü kısımda ise, cariye olarak satın alınan Canan’ın yetiştirilmesini hikâyeye eder. Bu kısımda Canan’a piyano hocası olarak tutulan Jozefino ile bazı dostlarının tavsiyesi üzerine Râkım’ın, kızlarına ders verdiği Ziklas ailesi romana girer. İngiltere’de kâğıt ticareti yaparak zengin olan

Mr. Ziklas, kazandığı parayla rahat bir hayat sürmek için karısı ve iki kızıyla beraber İstanbul'a yerleşmiştir. İşte Râkım, Ziklas'ların evinde kızları Jean ve Marguerit'e ders verdiği bir gün orada Felâtun'la karşılaşır. Böylece romanın iki kahramanı ilk defa bir araya gelmiş olurlar. Yazar, romanın birinci ve ikinci kısımlarında Felâtun ve Râkım'ı tanıttıktan sonra, üçüncü kısımdan itibaren bunları bir araya getirir ve roman boyunca iki genci çeşitli durumlar karşısında karşılaştırır. Bu tür mukayeseler, aynı zamanda, bir kompozisyon bütünlüğü olmayan romana bir bakıma yapı bütünlüğü de kazandırır. Yazar, romanın sonlarına doğru Felâtun Bey'den bahsederken, "hikâyemizin nısfına müşterek olan bir zat" (s. 129) demekle beraber, romanın sadece dörtte birinde ondan bahsedilmekte, geri kalan kısımlarda hep Râkım Efendi ve onun başarıları anlatılmaktadır.

Ziklas ailesinin görüştüğü Türkler arasında Felâtun da bulunmaktadır, ancak aile ondan pek hoşlanmaz. Râkım'ın kızlara verdiği derslerde yanlışlar bulmaya çalışan Felâtun, her seferinde cahil ve komik durumlara düşer. Buna karşılık Râkım, kültürü, bilgisi, görgüsü ve kibarlığıyla ailenin takdirini kazanır; öyle ki Ziklas'lar Râkım'ı tatil günleri beraberce gezmeye davet ettikleri gibi, sık sık da evde yemeğe alıkoynarlar.

Romanın dördüncü kısmı bütünüyle Felâtun ile Râkım arasındaki farklılıkları göstermek isteyen çeşitli "durum"lara ayrılmıştır. Ziklas'ların davetlisi oldukları akşam yemeklerinde, Felâtun'un, Râkım'ın yanlışını bulmaya uğraşırken cehaletini gözler önüne sermesi, bir başka gece yemeğe biraz erken gelip her zamanki alışkanlığıyla hizmetçilere sarkıntılık ederken elbisesi üzerine mayonez dökmesi ve kimseye görünmeden derhal evden kaçması; başka bir ziyaretinde, hizmetçi kadın zannederek bu sefer bayan Ziklas'a sarkıntılık etmeye kalkması, bir gece dans

ederken dapdaracak pantolonunun arkadan yırtılması vb. hep Felâtun'u okuyucunun gözünden düşüren ve onu küçülten olaylardır.

Almış olduğu derslerde hızla ilerleyen Canan'ın giderek Râkım'a duygusal bir yakınlık duymaya başladığı sırada Felâtun'un alafranga babası Mustafa Merâkî Efendi kısa bir hastalık devresinden sonra ölür ve çocuklarına büyük bir miras kalır. Felâtun, babasından kalan bu parayla Beyoğlu'nda sefahat hayatına dalar. Daha önce, hizmetçi kadın zannıyla ev sahibesine sarılmaya kalktığı için Ziklas'lardan kovulmuştur. Ziklas'lar bu vesileyle hiç de hoşlanmadıkları bu misafirden kurtulduklarına sevinirler.

Felâtun, babası ölünce alafrangada "yas tutmak" âdeti vardır diye tamamen karalara bürünür ve Fransız metresi Polini'nin ısrarı üzerine, yemek tabaklarına varıncaya kadar siyah eşyalar satın alır. Polini tiyatrodada bile siyahtan başka bir şey giyemez. Yazar, onun için, "Elinden gelse güneşin ve gökteki yıldızların da hi üzerine bir siyah tül çekecekti" der. Yas süresi dolunca bu "döy"den (Fr. deuil: yas) çıkar. Kadın-erkek arasında henüz kaç-göç yaşandığı o devirde, "kaba Türklük etmek"ten hoşlanmadığı için, sevgilisi Polini'yi arkadaşı Râkım'a "prezante" (Fr. présanter: takdim, tanıştırma) etmeye kalkar (s. 70-71).

Râkım bir gün Beyoğlu'nda mirasyedi Felâtun'la karşılaşır. Felâtun, "Bu gençlik ele girmez yahu. Yarın sakalına kır düştükten sonra paran olsa bile karılar yüzüne bakmaz. Biraz da gençlikte yaşamaya bakmalı" (s. 70) diyerek babasından miras kalan parayı Fransız metresi Polini ile yemekte, gününü gün etmektedir. Polini de, Felâtun'u büyük bir ustalıkla idare ederek parasını harcar. Polini'ye hayran olan Felâtun ise, onu, Batı kadınının en mükemmel nümunesi olarak görür. Halbuki Polini, *Mürebbiye*'nin Matmazel Angel'i, *Aşk-ı Memnû*'nun Kety'si gibi Tanzi-mat'tan sonraki yıllarda çeşitli vesilelerle İstanbul'a

ABDULLAH UÇMAN

gelip mirasyedi ve hovarda genç Türk erkeklerini baştan çıkararak dejenerasyon kadınların tipik bir örneğidir.

Romanın yedinci ve sekizinci kısımlarında Felâ-tun ile Râkım'ın eğlence anlayışları karşılaştırılır. Râkım, eğlenmek için kalabalık olmayan günleri tercih eder, çünkü onun amacı kendini göstermek ve insanları seyretmek değil, tabiatın zevkine varmaktır.

Sekizinci kısım, tamamen, Kâğıthâne'de Felâ-tun'un nasıl eğlendiğini göstermek için kaleme alınmış gibidir. Felâ-tun, Kâğıthâne'ye gitmek için buranın en kalabalık olduğu cuma gününü seçer. O gün Kâğıthâne çayırı üzerinde "birkaç bin gözün eşî-i enzârı bir nokta üzerinde" toplanmıştır. O noktada "gayet mükellef iki atlı bir kupa" ve içinde de "gayet mükellef bir madam" vardır. Arabanın arkasında ise "gayet güzel, genç, süslü bir bey, âlâ bir ata binerek revân" olmaktadır. İşte bunlar avuç avuç para saçarak eğlenen Felâ-tun ile metresi Polini'den başkası değildir. Çalgıcılar ve satıcılar bu arabanın etrafından ayrılmazlar. Çevredeki insanlar ise, bu müsrif adama gıpta ile bakarlar ve: ".. aşk olsun, herif avuç avuç lira saçıyor, ama prensvâr eğleniyor al" (s. 96-97) derler. Bu eğlence aslında Polini'nin gönlünü almak için düzenlenmiştir. Polini, Felâ-tun'u bazı arkadaşları ile kumar oynamaya zorlamaktadır. Felâ-tun büyük paralar kaybettiği bu oyundan uzaklaşmak istedikçe, Polini kızmakta ve onu cimrilikle suçlayıp ayrılma tehdidinde bulunmaktadır. İşte bu gösterişli eğlence kendisine dargın Polini'nin gönlünü almak için, başarıya şerefine tertip edilmiştir.

Ahmet Mithat Efendi başından beri Felâ-tun'la alay edip onu çeşitli durumlarda küçük düşürmekle beraber, onun göz göre göre aldatılmasına ve parasının bu şekilde kumar oyunlarında çarçur edilmesine de gönlü razı olmaz. Ancak ona göre, iyi bir tahsil ve terbiye alamayan ve genç yaşta babasız kalan, üstelik büyük bir mirasa konan böyle bir genci nasihatla

doğru yola çevirmek de mümkün değildir ama yine de Râkım böyle bir şeye teşebbüs eder. Yukarıda sözünü ettiğimiz meşhur Kâğıthâne gezisini duyduğu zaman arkadaşını uyarmayı dener ve: "Hiç yabanın bir kaltağı sana yâr olur mu?" diyerek ona dostça nasihatte bulunmak ister ama, bu ikaza karşı Felâ-tun, Râkım'ın kendisini kışkırttığını düşünür.

Romanın onuncu bölümünde, Felâ-tun'un hayatında artık süratli iniş başlar; bütün parası olan on altı bin lirayı yedikten sonra Polini onu terketmiştir. Felâ-tun oldukça üzgün ve ağlamaklı halde bütün olup bitenleri Râkım'a anlatır ve: "Hıncır kahpe, beni yolup kül ettikten sonra yüz çeviriverdi!" der. Beş parasız kalınca herkesin yüz çevirdiği Felâ-tun'un akli başına gelmiştir, ama artık iş işten geçmiştir. Böyle bir durumda kızkardeşi Mihriban'ın bile kendisini kabul etmediğini söyleyen Felâ-tun için yegâne çare, bazı dostlarının yardımıyla Anadolu vilâyetlerinden birinde bir mutasarrıflık bulup İstanbul'dan uzaklaşmaktır.

Romanın son bölümünde, Ziklas'larla birlikte, kızları Marguerit'i İskenderiye'ye uğurlamak üzere vapura giden Râkım, orada tesadüfen Felâ-tun'la karşılaşır. Felâ-tun Akdeniz adalarından (Cezâyir-i Bahr-i Sefid) birinde mutasarrıflık yapmak üzere İstanbul'dan ayrılmaktadır. Eski iki arkadaş burada ayaküstü konuşurlar; Felâ-tun'un niyeti bu memuriyetten elde edeceği parayla borçlarını ödemektir. İstanbul'dan uzaklaştığı için çok üzgündür ve Râkım'a: "İstanbul'un zevkini size bıraktık!" diyerek veda eder. Yazara göre, bütün bu olup bitenlerden sonra gözü hâlâ eğlencede olan Felâ-tun'un yine akli başına gelmemiştir. Borçlarını ödedikten sonra, ".. belki doksan yaşında iken yine sefâhate vakit bulabileceğini" söyler (s. 145).

Felâ-tun Bey ile Râkım Efendi üzerine geniş bir inceleme kaleme alan Mehmet Kaplan, romandaki

şahısların mizaç ve karakterleriyle davranış tarzları arasında sıkı bir ilişki bulunduğunu belirttikten sonra, şahısların, davranışlarıyla kendi kaderlerini belirlediklerini söyler ve Ahmet Mithat Efendi'nin romanında "hareketin yerini mizaç ve karakter alır" diyerek bunun Türk romanında önemli bir yenilik olduğunu vurgular.⁸

Ahmet Mithat Efendi üzerinde geniş kapsamlı ilk ve en ciddi incelemeyi gerçekleştiren Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi* adlı çalışmasında, yazarın bütün eserlerini incelemek suretiyle, onun Batı medeniyeti karşısındaki kanaatlerini en küçük ayrıntılarına kadar belirlemiştir. Felâtun Bey'i "alafranga bozması bir Osmanlı genci" olarak niteleyen Orhan Okay, Tanzimat'tan sonraki yıllarda alafranga yaşama modasının toplumun belli bir kesiminde yaygınlaşmaya başladığı zaman, birçok ocağın sönmesine yol açan fuhuş ve kumar gibi sefahat hayatını da beraberinde getirmiş olduğunu çeşitli örneklerle belirtir.⁹

Felâtun Bey'i, Türk romanında kendisini Batılılaşmanın beraberinde getirdiği tüketim ekonomisinin çarklarına kaptırmış alafranga züppe tipin ilk örneği olarak ele alan Berna Moran ise, yazarın asıl eleştirmek istediği konunun, genç mirasyedilerin kendilerini kaptırdıkları alafranga tüketim tarzı olduğunu söyler.¹⁰ Fethi Naci de hemen hemen aynı yaklaşımla romandaki bellibaşlı kahramanların davranış şekilleri üzerinde durur.¹¹ Gerçekten, burada Ahmet Mithat Efendi'yi ilgilendiren asıl mesele, giyim-kuşam ya da yarım yamalak öğrenilmiş Fransızca değildir; onu sürekli meşgul eden esas konu, toplumda alafrangalığın yol açtığı israftır. Hattâ Tanzimat'tan sonraki yıllarda Beyoğlu'ndaki eğlence yerlerinde yabancı ve levanten aktrislerle bütün servetini tüketen mirasyedileri de eleştirdiği bu mesele üzerine *Para* (İstanbul 1304/1887) adıyla bir eser kaleme alan Ah-

met Mithat'ı en fazla rahatsız eden husus, esasında dinen de yasaklanmış olan aşırı israftır.¹²

Görüldüğü gibi Felâtun Bey ile Râkım Efendi romanı edebiyatımızda alafranga tipi işleyen ilk eser olması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Batılılaşmayı yanlış anlayan ve yanlış değerlendiren, bunları sadece giyim kuşam, eğlence ve Frenkçe kelimeler kullanmaktan ibaret gören ve böylece alafranga olduğunu zanneden bu tipin benzerleri, daha sonraki yıllarda başka romancılar tarafından da sık sık ele alınıp işlenecektir. Ahmet Mithat Efendi romanında alafranga tipin karşısına Batı kültürü ile Osmanlı kültürünü birleştirmiş ideal bir tip olan Râkım Efendi'yi çıkarmış, roman boyunca bu iki tipin birbirine zıt çeşitli vasıflarını mukayese etmek suretiyle de her iki tip hakkında okuyucuda belli bir kanaat uyandırmaya çalışmıştır.

Notlar

- 1 Cevdet Kudret, "Alafranga Dedikleri...", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 4, Nisan 1984, s. 27.
- 2 Ahmet Refik, *Tarihî Sınıflar*, İstanbul 1331, s. 38.
- 3 Tuncer Baykara, "Bir Kelime-İstilah ve Zihniyet Olarak 'Medeniyet'in Türkiye'ye Girişi", *Hareket*, Sayı: 25, Mart 1982, s. 8, 12.
- 4 *Avrupa Âdâb-ı Muâsereti yahut Alafranga*, İstanbul 1312 (1894), s. 2
- 5 a.g.e., s. 3-4. Eser, İsmail Doğan'ın geniş bir incelemesiyle birlikte diline müdahale edilmeden geçtiğimiz yıl aynı adla yeni harflerle de yayımlanmıştır (haz. İsmail Doğan-Ali Gurbetoğlu, Ankara 2001).
- 6 Kâmil Yazgıç, *Ahmet Mithat Efendi - Hayatı ve Hâtıraları*, İstanbul 1940, s. 24-25.
- 7 *Felâtun Bey ile Râkım Efendi*'nin (İstanbul 1292) yeni harflerle yapılmış çeşitli baskıları vardır, ancak biz bunlardan Necat Birinci'nin hazırladığı ve Türk Dil Kurumu Yayınları tarafından "Ahmet Mithat Efendi'nin Bütün Eserleri" (Ankara 2000) serisinde yayımlanan baskıyı esas aldık; yazıda verilen sayfa numaraları bu baskıya aittir.
- 8 Mehmet Kaplan, "Felâtun Bey'le Râkım Efendi", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, C. 2, İstanbul 1987, s. 102.
- 9 Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, Ankara 1975, s. 306, 379-384.
- 10 Berna Moran, "Felâtun Bey ile Râkım Efendi", *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul 1983, s. 39.
- 11 Fethi Naci, *100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, İstanbul 1981, s. 34-39.
- 12 Daha geniş bilgi için bk. Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, s. 106-107.

